

Byzantina Symmeikta

Vol 24, No 1 (2014)

BYZANTINA SYMMEIKTA 24



Βιβλιοκρισία: D. KRALLIS, Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh Century Byzantium, [Medieval and Renaissance Texts and Studies 422, Medieval Confluences Series 2], Tempe, Arizona 2012

Ειρήνη - Σοφία ΚΙΑΠΙΔΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.1189](https://doi.org/10.12681/byzsym.1189)

Copyright © 2015, Ειρήνη Σοφία Κιαπίδου



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΙΑΠΙΔΟΥ Ε. -. Σ. (2015). Βιβλιοκρισία: D. KRALLIS, Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh Century Byzantium, [Medieval and Renaissance Texts and Studies 422, Medieval Confluences Series 2], Tempe, Arizona 2012. *Byzantina Symmeikta*, 24(1), 359–364. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1189>

D. KRALLIS, *Michael Attaleiates and the Politics of Imperial Decline in Eleventh-Century Byzantium* [Medieval and Renaissance Texts and Studies 422, Medieval Confluences Series 2], Tempe, Arizona 2012, σελ. XLII+293 ISBN 978-0-86698-470-6

Το βιβλίο αποτελεί την επεξεργασμένη μορφή της διδακτορικής διατριβής, την οποία ο D. Krallis (Κρ. εφεξής) υπέβαλε το 2006 στο Πανεπιστήμιο του Michigan με τίτλο «Michael Attaleiates: History as Politics in Eleventh-Century Byzantium». Κατά το διάστημα που μεσολάβησε ανάμεσα στο 2006 και το 2012 ο Κρ. δημοσίευσε αρκετά άρθρα σχετικά με την προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ατταλειάτη και, σε συνεργασία με τον Α. Kaldellis, εκπόνησε την αγγλική μετάφραση της *Ιστορίας* στη σειρά Dumbarton Oaks Medieval Library (*Michael Attaleiates, The History*, Cambridge, Mass.-London 2012). Αν και δεν αναφέρεται ο βαθμός στον οποίο το υπό συζήτηση βιβλίο διαφοροποιείται –ή δεν διαφοροποιείται– από την αρχική διδακτορική διατριβή, η περαιτέρω ενασχόληση του συγγραφέα με το πρόσωπο και την εποχή του Ατταλειάτη εύλογα αναμένει κανείς ότι θα έχει εμπλουτίσει την αρχική μορφή στην οποία κατατέθηκε η μελέτη το 2006.

Το παρόν βιβλίο δομείται ως εξής: περίληψη, συντομογραφίες, κατάλογος εικόνων και χαρτών, επεξήγηση σχετικά με την απόδοση των βυζαντινών ονομάτων και όρων στην αγγλική γλώσσα, ευχαριστίες, εισαγωγή, κεφάλαια 1-6, διαιρεμένα το καθένα σε υποκεφάλαια με επιμέρους τίτλους, συμπεράσματα, παραρτήματα I-II, κατάλογος βυζαντινών αυτοκρατόρων της περιόδου 9ος-11ος αιώνας, χάρτες, βιβλιογραφία και επτά ευρετήρια.

Ο τίτλος του βιβλίου είναι δηλωτικός της πρόθεσης του συγγραφέα να θέσει στο επίκεντρο της έρευνάς του την προσωπικότητα του Μιχαήλ Ατταλειάτη σε άμεση σχέση με τα συμφραζόμενα της εποχής του. Αυτό τονίζεται ιδιαίτερα στην Εισαγωγή (xxi-xlii), όπου εκτός από τη σύντομη αναφορά στον βίο και το έργο του Ατταλειάτη, καθώς και στο περιεχόμενο των έξι εκτενών κεφαλαίων

που ακολουθούν, αναλύεται κυρίως η νέα προσέγγιση που επιχειρείται στο ήδη γνωστό υλικό, με βασικό σκοπό την ανασύσταση της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής και πνευματικής υπόστασης τόσο του ίδιου του Ατταλειάτη, όσο και του 11ου αιώνα. Για τον λόγο αυτό σημειώνεται με έμφαση ότι η συνολική γραφή του Ατταλειάτη (συγκεκριμένα το νομικό του εγχειρίδιο με τίτλο *Πόνημα νομικόν*, η *Διάταξις* για το πτωχοκομείο που ίδρυσε στη Ραιδεστό μαζί με το τυπικό της μονής του Πανοικτίρμονος στην Κωνσταντινούπολη, και κυρίως η *Ιστορία* του) αντιμετωπίζεται ως άμεση απόρροια της πολιτικής κατάστασης της εποχής, την οποία ο Ατταλειάτης λάμβανε συνειδητά υπόψη του κατά τη συγγραφή της ιστορίας του, γεγονός που επί της ουσίας καθιστά την *Ιστορία* ενεργό εργαλείο πολιτικής στα χέρια ενός ικανού και φιλόδοξου άνδρα.

Σε αυτό το πλαίσιο στο πρώτο από τα έξι κεφάλαια που αποτελούν τον βασικό κορμό της μελέτης (Michael Attaleiates: A Biography, 1-42), η βιογραφία του Ατταλειάτη παρουσιάζεται κατά τέτοιον τρόπο, ώστε να συντίθεται η εικόνα του ως κοινωνικού και οικονομικού παράγοντα του 11ου αιώνα. Αναφέρονται ο πρώιμος βίος του στην Αττάλεια και την Κωνσταντινούπολη, η απόκτηση παιδείας, οι δύο γάμοι του και η ακίνητη περιουσία του στην Κωνσταντινούπολη και τη Ραιδεστό, στην κοινωνική και οικονομική ζωή της οποίας είχε άμεσα αναμειχθεί ο Ατταλειάτης· επίσης, ο κύκλος των φίλων, συνεργατών και ευεργετών του, αλλά και των χωρικών της Ραιδεστού, με τους οποίους ο Ατταλειάτης είχε επαφές ως γαιοκτήμονας της περιοχής. Τέλος, περιγράφονται οι διπλωματικοί χειρισμοί που επέτρεψαν την επιβίωση του Ατταλειάτη κατά τη μεταβίβαση της εξουσίας από τον έναν βυζαντινό αυτοκράτορα στον άλλο.

Το δεύτερο κεφάλαιο (Friends Across the Ages, 43-69), επικεντρώνεται στον συγγραφέα-λόγιο Ατταλειάτη και στο πώς έχει διαμορφωθεί η σκέψη του υπό την επήρεια των αναγνωσμάτων του. Η προσπάθεια να ανασυσταθεί η προσωπική του βιβλιοθήκη επί τη βάσει κυρίως του σχετικού καταλόγου των 79 χειρογράφων της μονής του Πανοικτίρμονος που του ανήκε, δεν οδηγεί σε ιδιαίτερα διαφωτιστικά συμπεράσματα, εφόσον πρόκειται κυρίως για εκκλησιαστικού περιεχομένου χειρόγραφα, τα οποία αναμένει κανείς να βρει σε μια μοναστηριακή βιβλιοθήκη, ενώ οι τέσσερις κοσμικοί κώδικες που καταγράφονται στην περιουσία της μονής δεν ανήκαν στον ίδιο τον Ατταλειάτη. Είναι βέβαιο ότι εκείνος είχε διαβάσει περισσότερα από όσα περιελήφθησαν στη βιβλιοθήκη της μονής ή καταγράφηκαν τελικά. Ως εκ τούτου, μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δεύτερο υποκεφάλαιο (2.2. Attaleiates and Polybios, 52-69), όπου υποστηρίζεται με αρκετά πειστικό τρόπο η άμεση αξιοποίηση του

έργου του Πολύβιου από τον Ατταλειάτη, η οποία δεν εντοπίζεται σε κατά λέξη κειμενικές συμπτώσεις, αλλά κυρίως ανιχνεύεται, σύμφωνα με τον συγγραφέα, στα θέματα, τις ιδέες και γενικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο βυζαντινός ιστορικός τα αίτια της παρακμής της αυτοκρατορίας κατά τον 11ο αιώνα.

Στο τρίτο κεφάλαιο (Attaleiates and Psellos, 71-114), εξετάζεται η σχέση του Ατταλειάτη με τον Ψελλό, αρχικά σε επαγγελματικό και εν γένει κοινωνικό επίπεδο και στη συνέχεια αναφορικά με τα ιστορικά τους κείμενα, με την έμφαση να δίνεται στις αποτιμήσεις τους πρωτίτως για τον Ρωμανό Δ΄ Διογένη και δευτερευόντως για τους πατριάρχες Αλέξιο Στουδίτη και Μιχαήλ Κηρουλάριο, καθώς και τον Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη. Η θέση του συγγραφέα είναι ότι οι δυο άνδρες δεν μπορεί παρά να είχαν κοινωνικές επαφές, κινούμενοι στον στενό κύκλο των νομομαθών αυλικών της εποχής. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι ο Ατταλειάτης συνέθεσε την ιστορία του λαμβάνοντας άμεσα υπόψη τη χρονογραφία του Ψελλού, έτσι ώστε η *Ιστορία* του να συνιστά μια «απάντηση» στην προηγηθείσα *Χρονογραφία*.

Στο τέταρτο κεφάλαιο (Men of Action: Models of Political Agency in the History, 115-170), διερευνάται πιο προσεκτικά η σχέση του Μιχαήλ Ατταλειάτη με τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Γ΄ Βοτανειάτη με βάση το εισαγωγικό εγκώμιο προς τον εν λόγω αυτοκράτορα και την καθεαυτό ιστορική αφήγηση που ακολουθεί. Αξιοποιώντας συγκεκριμένα την προεξαγγελτική δήλωση του Ατταλειάτη για τον διδακτικό χαρακτήρα της ιστορίας του, το περιεχόμενο της οποίας είναι η μελέτη των πράξεων, ο Κτ. επικεντρώνει την προσοχή του στον τρόπο με τον οποίο αναφέρεται η *Ιστορία* στην εσωτερική πολιτική του Ισαάκιου Α΄ Κομνηνού, τις εκστρατείες του Ρωμανού Δ΄ Διογένη και τη στάση του Ρουσέλιου, διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κριτηρίων για την αξιολόγηση της όποιας κρατικής πράξης, το οποίο αναγκάζει, όπως αναφέρει ο Κτ., τον αναγνώστη να αντιμετωπίσει με αρκετό σκεπτικισμό την αλήθεια του εγκωμίου του Βοτανειάτη που ακολουθεί.

Η διερεύνηση των αφηγηματικών τεχνικών της *Ιστορίας* του Ατταλειάτη συνεχίζεται στο πέμπτο κεφάλαιο (God's Will, Piety, Omens, and the "Other" Causes of History, 171-211), όπου εξετάζεται η θέση της θείας πρόνοιας, της ευσέβειας και των οίωνων στην ιστορική αφήγηση. Κατά τον συγγραφέα, παρά τις πολλαπλές αναφορές του Ατταλειάτη στον Θεό και τη θεϊκή παρέμβαση, οι ανθρώπινες πράξεις είναι κατά βάση υπεύθυνες για τις ιστορικές εξελίξεις, η επίδειξη ευσέβειας φαίνεται ότι εκτιμάται περισσότερο στο πλαίσιο της ορθής

κοινωνικής συμπεριφοράς και λιγότερο ως στοιχείο της πίστης, ενώ οι συχνές αναφορές σε οίωνους απορρέουν κυρίως από την επιθυμία του ιστορικού να αποδείξει στους συγχρόνους του την ικανότητά του να τους ερμηνεύει σωστά προς όφελος της σωστής εκτίμησης των πραγμάτων.

Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο (*Seeking an Audience with the Komnenoi*, 213-228), ο συγγραφέας ασχολείται με τη σκοπιμότητα σύνθεσης της *Ιστορίας*, την οποία ερμηνεύει ως διπλή προσπάθεια του Ατταλειάτη αφενός μεν να προσεγγίσει την ιστορική αλήθεια και να δώσει ιστορικά πρότυπα μίμησης ή αποφυγής, αφετέρου δε να εδραιώσει τη θέση του ως πολιτικού αναλυτή στην αυτοκρατορική αυλή. Επίσης υποστηρίζει ότι οι ελπίδες του Ατταλειάτη για τη σωτηρία της αυτοκρατορίας από την παρακμή δεν εναποτίθενται τελικά στον εγκωμιαζόμενο Βοτανειάτη, αλλά τον ανερχόμενο νεαρό Αλέξιο Κομνηνό.

Το βιβλίο που σύντομα παρουσιάστηκε στις προηγούμενες σελίδες παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον και δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο από τη σύγχρονη βιβλιογραφία λόγω των πολλών αρετών που διαθέτει: είναι προσεκτικά γραμμένο, βρίθει πληροφοριών και βιβλιογραφικών παραπομπών¹, εμπεριέχει ενδιαφέροντες επιμέρους παρατηρήσεις για τον σημαντικό ιστορικό Μιχαήλ Ατταλειάτη και την κοινωνία του 11ου αιώνα και, κυρίως, αποπνέει έναν συγγραφικό ενθουσιασμό και τη διάθεση επανεξέτασης των δεδομένων μέσα από μια γοητευτική, ζωντανή γραφή με κάποιες «μυθιστορηματικές» πινελιές², απόρροια προφανώς της συγγραφικής δεινότητας του Κτ. και της προσπάθειάς του να ανασυστήσει όσο το δυνατόν καλύτερα την εικόνα του Ατταλειάτη και της βυζαντινής κοινωνίας του 11ου αιώνα βάσει των συγκεκριμένων στοιχείων και ερμηνειών που επιτρέπει το έργο του.

Η έμφαση αναμφίβολα δίνεται στην ιστορία του 11ου αιώνα και την ιστορικότητα του έργου του Ατταλειάτη, με προφανή συνέπεια την υποβάθμιση της φιλολογικής προσέγγισης. Ωστόσο, δεδομένου ότι το υπό εξέταση βιβλίο για την προσωπικότητα και την εποχή του Ατταλειάτη στηρίζεται στα γραπτά του, σε τρεις πηγές μάλιστα πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, χρήσιμο θα ήταν

1. Για την *Ιστορία* του Ατταλειάτη χρησιμοποιείται η έκδοση της I. Pérez Martín (2002), προφανώς διότι η κυκλοφορία της πιο πρόσφατης έκδοσης του Εύ. Τσολάκη στη σειρά CFHB (Δεκέμβρης 2011) συνέπεσε με εκείνη του βιβλίου. Δυσερμήνευτη, ωστόσο, είναι η απουσία του βασικού για τη βυζαντινή ιστοριογραφία εγχειριδίου του Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΥ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι (11ος-12ος αι.)*, Γ', Αθήνα 2009.

2. Βλ. ενδεικτικά σελ. 13 την αναφορά στην παιδική ηλικία του Ατταλειάτη και σελ. 237 τις σκέψεις που κάνει, αναχωρώντας από την Τραπεζούντα μετά την ήττα στο Ματζικέρτ.

για την εδραίωση της επιχειρηματολογίας του να είχε συμπεριληφθεί και μια περισσότερο διεξοδική φιλολογική παρουσίαση των εν λόγω κειμένων και του προβληματισμού που τα συνοδεύει της *Ιστορίας*, τουλάχιστον, στην οποία ουσιαστικά βασίζεται η ανάλυση του Κτ. Διαφωτιστική, για παράδειγμα, ως προς την παρουσίαση του Αλεξίου Κομνηνού θα ήταν η συσχέτισή της με τη συζήτηση γύρω από τα διάφορα στάδια συγγραφής της *Ιστορίας* ή τις διαφορετικές εκδοχές της.

Η προβολή της σχέσης του Ατταλειάτη με τον Ψελλό είναι αναμενόμενη και επιβεβλημένη, καθώς οι δύο άνδρες έχουν κοινά σημεία και ως προσωπικότητες και ως ιστορικοί συγγραφείς. Επειδή, όμως, ως βασικός άξονας στη μελέτη του Κτ. έχει τεθεί εξ αρχής η διαλογική σχέση του Ατταλειάτη μέσω του έργου του με τον 11ο αιώνα συνολικά, μια αναφορά και στους υπόλοιπους σημαντικούς λογίους της εποχής, τουλάχιστον σε εκείνους που έλαβαν υψηλά αξιώματα όπως ο Ατταλειάτης, θα ολοκλήρωνε ακόμη περισσότερο την εικόνα.

Η βασικότερη ίσως παρατήρησή μου αφορά τη συνήθεια του συγγραφέα να διατυπώνει υποθέσεις στη ροή της επιχειρηματολογίας, που φαίνονται λογικές, αλλά δεν προκύπτουν άμεσα από συγκεκριμένα στοιχεία και για τον λόγο αυτόν μπορούν να παραπλανήσουν τη σκέψη του αναγνώστη αναφορικά με το τι είναι δεδομένο και τι εικασία. Αναφέρω ορισμένα παραδείγματα: ο Ψελλός θα μπορούσε να είναι δάσκαλος του νεαρού Ατταλειάτη (“... he could also have been teaching the young Attaleiates ...”, σελ. 9), ο Ατταλειάτης θα πρέπει να διέθετε στη βιβλιοθήκη του ένα χειρόγραφο με τα έργα του Αχιλλέα Τάτιου, όπως ο σχεδόν σύγχρονός του Ευστάθιος Βοΐλας (“By virtue of his educational background, Attaleiates would have shared Boilas’ interest in the works of Achilles Tatios” σελ. 47), επίσης θα είχε διαβάσει αμέσως μετά την κυκλοφορία της την πρώτη μορφή της *Χρονογραφίας* του Ψελλού (“... would have read soon after its circulation among the city’s intellectuals”, σελ. 76) κ.ο.κ. Στέκομαι λίγο περισσότερο στην ανάλυση του Κτ. για τη σχέση ανάμεσα στην *Ιστορία* του Ατταλειάτη και τη *Χρονογραφία* του Ψελλού: Ξεκινά με την υπόθεση ότι το έργο του Ατταλειάτη «μπορεί εύκολα να θεωρηθεί ως μια απάντηση στη χρονογραφία του Ψελλού» (σελ. 79) και στη συνέχεια εντάσσει τη σύγκριση των δύο κειμένων στο πλαίσιο μιας «μεθοδικής επίθεσης» (σελ. 85) του Ατταλειάτη στη *Χρονογραφία* ή «συστηματικής ανασκευής» (σελ. 94) της. Δεδομένου ότι τα επιχειρήματα που προβάλλονται δεν είναι πάντοτε αρκούντως πειστικά³, ενώ παραμένει το

3. Βλ. και D.R. REINSCH, Wer waren die Leser und Hörer der Chronographia des Michael Psellos?, *ZRVI* 50-1 (2013), 393. Επίσης, ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, 197-198.

γεγονός ότι απουσιάζουν οι εκτεταμένες εκείνες κειμενικές συμπτώσεις που θα κατεδείκνυαν την άμεση εξάρτηση του ενός κειμένου από το άλλο⁴, διστάζω να υιοθετήσω την άποψη αυτή, τη στιγμή που είναι ένα ζήτημα το πόσο διαδεδομένη ήταν τελικά η *Χρονογραφία* ειδικά κατά τον 11ο αιώνα⁵.

Όλα αυτά δεν μειώνουν τη σπουδαιότητα της μελέτης, η οποία χάρη στις προαναφερθείσες αρετές της θέτει δυναμικά την προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ατταλειάτη στην προσοχή της σύγχρονης έρευνας, προτείνοντας ταυτόχρονα έναν διαφορετικό τρόπο επεξεργασίας των βυζαντινών κειμένων και διαχείρισης του υλικού τους, που αναμφίβολα εμπλουτίζει τον διάλογο γύρω από τη βυζαντινή φιλολογία.

ΕΙΡΗΝΗ-ΣΟΦΙΑ ΚΙΑΠΙΔΟΥ
Πανεπιστήμιο Πατρών

4. Και η I. Pérez Martín στην εισαγωγή της έκδοσής της (XII, XLII) κάνει λόγο για γνώση και όχι καθαρή αξιοποίηση της *Χρονογραφίας* από τον Ατταλειάτη, επί τη βάση δύο ουσιαστικά χωρίων, τη στάση του λαού της πρωτεύουσας εναντίον του Μιχαήλ Ε΄ Καλαφάτη και εκείνη του Γεωργίου Μανιάκη εναντίον του Κωνσταντίνου Μονομάχου.

5. Ο συγγραφέας της *Σύνοψης Ιστοριών* Ιωάννης Σκυλίτζης την αγνοεί (βλ. Ε.-Σ. ΚΙΑΠΙΔΟΥ, *Ἡ Σύνοψη Ἱστοριῶν τοῦ Ἰωάννη Σκυλίτζη καὶ οἱ πηγές της (811-1057)*. Συμβολή στη βυζαντινή ιστοριογραφία κατὰ τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα [Μελέτες Βυζαντινῆς Γραμματείας 9], Αθήνα 2010, 122-124). Βλ. επίσης ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, 106-112 και REINSCH, 389-398.